

УДК 338.24.021.8 338.24.021.8

Трансформація аграрного сектору національної економіки

Карташова О.Г.

кандидат економічних наук, доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Державного вищого навчального закладу
«Херсонський державний аграрний університет»

Барсук Ю.В.

аспірант кафедри публічного управління та адміністрування
Державного вищого навчального закладу
«Херсонський державний аграрний університет»

У статті визначено проблеми у світовій економічній системі та специфіки українських трансформаційних перетворень в аграрному секторі, обґрунтовано наукові погляди щодо економічної системи трансформації аграрного сектору, проаналізовано фактори впливу на процес розвитку трансформації аграрного сектору національної економіки.

Ключові слова: аграрна трансформація, аграрний сектор, глобалізація, модель ринкової аграрної економіки, соціально орієнтована ринкова економіка.

Карташова О.Г., Барсук Ю.В. ТРАНСФОРМАЦІЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

В статье определены проблемы в мировой экономической системе и специфики украинских трансформационных преобразований в аграрном секторе, обоснованы научные взгляды относительно экономической системы трансформации аграрного сектора, проанализированы факторы влияния на процесс развития трансформации аграрного сектора национальной экономики.

Ключевые слова: аграрная трансформация, аграрный сектор, глобализация, модель рыночной аграрной экономики, социально ориентированная рыночная экономика.

Kartashova O.G., Barsuk Y.V. TRANSFORMATION OF AGRARIAN SECTOR OF THE ECONOMY

In the article the problems in the global economy and the specifics of Ukrainian transformations in agriculture, substantiated scientific opinions on the economic system transformation of the agricultural sector, analyzed impacts on the development of the transformation of the agricultural sector of the national economy.

Keywords: agrarian transformation, agriculture, globalization, market model of agrarian economy, socially oriented market economy.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Минуле століття принесло багато глибоких змін в життя української економічної аграрної системи. Якими б суперечливими не були ці зміни, у своїй сукупності вони привели до того, що вона досягла нового, якісно вищого ступеня розвитку.

В основі механізму такого розвитку лежить трансформаційний процес аграрного сектору, що дає змогу людству осмислювати свою потребу в змінах суспільства, періодично відчувати вичерпання потенціалу прогресу, знаходити шляхи і ресурси для здійснення змін.

Якісна зміна в економічній системі здійснюється завдяки діям економічних закономірностей. Головна закономірність перехідного періоду – це втрата державою функцій одноосібного розпорядження ресурсами. Друга закономірність перехідного періоду полягає в

бюджетній кризі. Вона тісно пов'язана зі зміною положення держави в економіці. Третьою закономірністю перехідного періоду є трансформаційний спад. Цей термін був введений в науковий обіг Я. Корнаї, який стверджував, що в перехідний період економіка переживає глибоку кризу, викликану відсутністю координації між економічними агентами. Це пов'язано з тим, що колишні, планові механізми координації господарської діяльності вже зруйновані, а нові ринкові механізми координації ще слабкі або відсутні взагалі.

Якщо є загальні для всіх перехідних економік форми прояву кризи, то логічно припустити й існування загальних напрямів перетворення економічних систем, які можна було б назвати закономірностями реформування. Дійсно, вчені виділяють такі три закономірності: досягнення макроекономічної або

фінансової стабілізації, проведення приватизації, здійснення інтеграції в світове господарство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Найбільш повно і докладно проблеми ступеня системності, завершеності і послідовності в досягненні поставлених перед проведеними раніше аграрними реформами цілей, а також, відповідно, їх ефективності викладені в дослідженнях таких провідних українських вчених, як, зокрема, О.М. Алимов [1], В.Д. Базилевич [2], Б.М. Данилишин, А.І. Даниленко, А.С. Гальчинський [3], С.І. Дорогунцов [4], Ю.К. Зайцев, В.С. Савчук, А.А. Чухно [5]. В їх роботах найбільш глибоко проаналізовані міжнародний досвід, особливості та відмінності умов здійснення національного трансформаційного процесу аграрного сектору, обґрунтовані і сформульовані основи концепції стратегії економічного, аграрного, соціального і екологічного розвитку України, реалізація якої дасть змогу поетапно створити модель сталого розвитку аграрного сектору національної економіки.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. При цьому вони звертають увагу дослідників і органів державного управління на вельми суттєві обставини, що аграрний трансформаційний процес здійснюється в рамках одного з пріоритетних напрямів у стратегії розвитку України, що має на меті послідовно створити демократичне суспільство такого рівня, яке можна досягти тільки за рахунок науково обґрунтованих і послідовно проведених аграрних реформ. Тому під час їх підготовки необхідно враховувати, що процес демократизації суспільних аграрних відносин об'єктивно і постійно детермінований, як це відзначають українські вчені та зарубіжні експерти, змінами, які теж носять демократичний характер, але відбуваються в аграрному секторі національної економіки. Вони можуть бути позитивними тільки тоді, якщо реалізація окремих цільових програм аграрного сектору, їх ідеї та цілі, завдання об'єднані і координуються в рамках єдиної концепції трансформаційного процесу аграрного сектору.

Значна частина матеріалів дискусій широко висвітлена в монографіях і статтях, в яких викладені загальні теоретичні та методологічні проблеми стратегії розвитку національної економіки аграрного сектору, а також практичні рекомендації для інститутів державного управління.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є ана-

ліз та обґрунтування поглядів на економічну систему аграрної трансформації, поняття та розподіл її на етапи розвитку за період її незавершеності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Змістом аграрної трансформаційної економіки є перетворення системи соціально-економічних відносин. Змінюються практично всі складові економіки, такі як спосіб координації та підтримки рівноваги, відносини власності, тип відтворення, структура виробництва, інститути і право. У зв'язку з цим відбувається зведення аграрних трансформаційних процесів до трьох ознак, а саме лібералізації, приватизації та стабілізації, які типові для багатьох зарубіжних і вітчизняних дослідників.

Згідно з визначенням Т.В. Пепи трансформація – це процес перетворення, видозміни явищ, ситуації, що супроводжується відмиранням одних елементів, рис, властивостей і появою нових. Вона передбачає послаблення одних типів і форм власності і посилення інших, поетапну переорієнтацію економічної структури регіональних господарських систем і всього економічного простору [6].

Н.І. Гражевська розглядає процес трансформації у співвідношенні з поняттям «еволюція» і виокремлює два підходи до трактування терміна «трансформація». У широкому розумінні це – форма розвитку економічних систем, пов'язана з еволюційними та революційними змінами, переходами економічних систем із стійкого в нестійкий стан. Еволюція розглядається як поступовий процес змін параметрів системи, а момент переходу системи до іншої траєкторії розвитку називається революційною трансформацією. У вузькому розумінні вона розглядає процес трансформації як складову еволюційного процесу, як процес оновлення системи в процесі стрибкоподібних якісних перетворень [7].

М.Й. Малік визначає трансформацію аграрного сектору економіки як спосіб зняття протиріч між вимогами ринку та застарілою логікою поведінки суб'єктів господарювання, що полягає у здійсненні організаційно-господарських, фінансово-економічних, правових, технічних заходів, спрямованих на реорганізацію підприємств, зміну форм власності, управління, організаційно-правової форми, що сприятиме фінансовому оздоровленню економіки, збільшенню обсягів випуску конкурентоспроможної продукції, підвищенню ефективності виробництва. «Завдання аграрної реформи полягає у забезпеченні продовольчої безпеки

країни і конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на світовому ринку» [8].

А.В. Марущинець вважає, що трансформація аграрної сфери – це процес зміни інституційного, галузевого, територіального характеру системи аграрної сфери регіону, зумовлений трансформацією всієї економічної системи. Ключова увага з позиції суспільної географії під час розгляду трансформаційних процесів в аграрній сфері регіону має приділятися саме їх територіальному аспекту [9].

Досліджуючи трансформаційний цикл аграрного сектору, науковці Державного вищого навчального закладу «Херсонський державний аграрний університет» виділяють два етапи аграрної трансформації [10]:

1) 1991–1999 рр. – формування нормативно-правової бази, затягування реформ і спад виробництва;

2) з 2000 р., після прийняття Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3 грудня 1999 р. – проведення реформ і одержання від них певних позитивних результатів; так, саме у 2000 р. було подолано негативну тенденцію постійного зниження виробництва валової продукції сільського господарства; при цьому у 2013 р. вперше за часів незалежності обсяги виробництва валової продукції сільського господарства з розрахунку на 100 га сільгоспугідь перевищили цей показник у 1990 р.

Як трансформаційна економічна система аграрного сектору нами розглядається ситуація, коли індустріальна економіка переходить на постіндустріальну стадію розвитку. Останній тільки належить почати відтворення на власній основі. Сам же період переходу характеризується тим, що жодна з присутніх соціально-економічних систем не здатна відтворюватися самостійно. При цьому внаслідок нелінійності історичного розвитку людства з'являється система, яка може бути більш-менш прогресивною порівняно зі старою структурою.

Проведений нами експертний і критичний, ранжируваний аналіз публікацій і виступів українських вчених і зарубіжних експертів, які розміщені в 2005–2015 рр. в спеціальних науково-практичних виданнях, а також аналіз змісту виступів фахівців з вищевказаних проблем та їх окремих аспектів на деяких міжнародних науково-практичних конференціях дають змогу зробити низку висновків. У зв'язку з полярністю думок про стан національної та

аграрної економіки і ступеня завершеності перехідного періоду, особливості її розвитку в аналізованому періоді, можливий сценарій впливу світової економічної кризи на подальший розвиток української економіки всі точки зору нами розділені на дві основні групи.

В першу групу думок нами включені точки зору українських учених і міжнародних експертів, представників політичних і громадських інститутів, які поділяють офіційний висновок про завершення в Україні перехідного періоду і створення національної моделі аграрної ринкової економіки [11]. Саме цей висновок вперше поставив завдання перед українською економічною наукою дати відповідь на два основні питання: 1) чи завершено трансформаційний процес зі створення аграрної ринкової економіки; яку національну модель регульованої аграрної ринкової економіки ми створили; 2) яка наукова парадигма буде формувати нову концепцію стратегії сталого розвитку економічної, соціальної та екологічної сфер українського суспільства.

Поява різних оцінок створеної і діючої сьогодні української моделі аграрної ринкової економіки викликала низку дискусій щодо сутності проблеми. Особливо гострий характер вони прийняли після визнання України низкою країн як держави з ринковою економікою, що дало їй змогу в наступному періоді вступити в члени Світової організації торгівлі.

Науково обґрунтовані відповіді на поставлені питання мають принципове теоретичне, методологічне і, відповідно, практичне значення для створення механізму ефективного і багаторівневого державного регулювання процесу розвитку національної економіки не тільки в короткостроковому періоді, але й в середньо- і довгостроковому періодах за обов'язкового оптимального поєднання системи форм і методів державного і ринкового регулювання. У світовій практиці державне регулювання в тому чи іншому обсязі стало загальноновизнаною і обов'язковою умовою життєздатності та конкурентоспроможності, ефективного функціонування багаторівневої національної економіки.

Як показує досвід економічного і, відповідно, демократичного розвитку країн ЄС, ефективною формою взаємодії держави, аграрного сектору і ринку є господарський механізм, в функції якого обов'язково входять: 1) забезпечення узгодження інтересів між секторами національної економіки, центром і регіонами, сферами суспільства і групами населення; 2) узгодження параметрів

діяльності економічних аграрних суб'єктів з урахуванням якості навколишнього природного середовища; 3) підтримання оптимального співвідношення між експортом та імпортом аграрної продукції, вдосконалення структури внутрішнього ринку; 4) досягнення оптимального і сталого розвитку економічної, аграрної, соціальної та екологічної сфер суспільства, яке забезпечує багаторівневу макроекономічну систему, що має високий рівень внутрішньої збалансованості і здатна зберігати стабільний і рівноважний розвиток не від кризи до кризи, а в довгостроковому тимчасовому періоді тощо. Саме європейський досвід переконує, що без ефективного механізму взаємодії на всіх рівнях ринкової економіки і держави, інститутів законодавчої та виконавчої влади вельми помилково здійснювати трансформаційні процеси в аграрному секторі або модернізацію аграрної економіки і досягти в оптимальні терміни поставлених цілей.

В умовах розвитку процесів глобалізації ефективність і гнучкість вищевказаного механізму взаємодії повинні підвищуватися, а також він має враховувати, що розвиток внутрішнього аграрного ринку до його оптимальної величини підсилює стійкість національної економіки. У практиці країн ЄС оптимальним розміром споживання ВВП на внутрішньому ринку вважається частка в межах 70–80%. За такого співвідношення, яке постійно підтримують розвинені країни, національна економіка може протистояти негативному впливу світових і національних передкризових або кризових ситуацій чи пом'якшити його. Більш того, за оцінкою деяких дослідників, такий механізм взаємодії є однією з істотних ознак демократичного суспільства [1; 3; 4].

Перш ніж конкретизувати основні точки зору вчених і міжнародних експертів щодо сутності зазначених вище проблем і поставлених перед українською економічною наукою питань, необхідно нагадати, що задекларованим варіантом національної моделі ринкової економіки є модель соціально орієнтованої економіки, що й було законодавчо закріплено в ст. 13 Конституції України [12]. А також те, що загальновизнаним теоретичним і методологічним положенням економічної теорії є висновок про те, що основою будь-якої модифікації сучасної моделі ринкової економіки є змішана економіка, що передбачає наявність поряд з іншими формами власності певної частки державної, а також обов'язкове виконання інститутами

державного управління оптимального обсягу функцій, спрямованих на пріоритетне і оптимальне за обсягом регулювання в коротко-, середньо- і довгостроковій перспективі економічних, соціальних і екологічних процесів [1; 5].

Виходячи з цього критерію і рівня розвитку оцінюваної змішаної економіки, а також рівня та ефективності функціонуючої інституційної структури, вирішили виділяти три основні варіанти моделі регульованої ринкової економіки аграрного сектору: 1) консервативну; 2) ліберальну; 3) соціально орієнтовану. Відмінності між ними полягають, як це відзначає більшість зарубіжних і українських вчених, у величині державного сектору економіки та його ефективності; ролі та функціях, які виконують інститути державного управління та інші інститути ринкової економіки в регулюванні процесу сталого розвитку економічної, соціальної та екологічної сфер, представлених у вигляді багаторівневої системи; системи форм і методів, які використовують суб'єкти регулювання, а також їх характер. При цьому вони підкреслюють, що рівень системності трансформаційного процесу й ефективність державного регулювання характеризуються результатом, коли складові елементи об'єкта змінюються відповідно до загальної ідеї, сформульованої в концепції. Зміни носять послідовний характер, здійснюються поетапно і на умовах наступності в різних сферах суспільства.

У процесі дискусій вчених і експертів, які віднесені нами до другої групи, неодноразово висловлювалася думка про те, що в результаті трансформації національної економіки відбулась фактична зміна сутності раніше погодженої та законодавчо затвердженої парадигми української моделі ринкової економіки аграрного сектору. Цей висновок підтверджує їх оцінка стану інституційної структури національної економіки, аналіз фактичної ролі державних інститутів управління і виконуваних ними функцій. А також оцінка системи форм і методів, використовуваних для регулювання макроекономічних процесів. Згідно з їхніми висновками вони в єдності істотно впливають на динаміку розвитку в національній економіці більшою мірою, як це не парадоксально, негативних тенденцій, а меншою мірою – позитивних. На їхню і нашу думку, процес, який розвивається в Україні, характеризується як поступовий перехід від ідеї створення соціально орієнтованої моделі до модифікації ліберальної [1; 4; 5; 13; 14].

До загальної групи думок щодо сутності розглянутої проблеми нами віднесені ті точки зору, в яких обґрунтовується висновок про те, що в результаті трансформації колишньої адміністративно-командної економічної системи створені основи змішаної економіки, а цей процес є незворотнім.

Поряд з висновком про незворотність трансформаційних перетворень в цій групі думок переважають критичні оцінки самого характеру перетворень і ступеня їх завершеності, ефективності системи використовуваних форм і методів, які рекомендовані Україні Міжнародним валютним фондом в рамках реалізації положень і принципів Вашингтонського консенсусу. В результаті трансформацій аграрного сектору, здійснених за вищезазначеними рекомендаціями, українська модель ринкової економіки аграрного сектору не відповідає критеріям не тільки сучасної моделі соціально орієнтованої ринкової економіки аграрного сектору, але й навіть її рівню двадцятирічної давності.

Чинна українська аграрна модель, на їхню і нашу думку, має характерні ознаки моделі ренто-орієнтованої ринкової економіки і є нестабільною, має суттєві структурні і відтворювальні деформації і диспропорції, не має реальної та ефективно функціонуючої інституційної структури. Будь-які модифікації вищевказаної моделі відображають цілі, форми і методи, механізми, які використовують олігархічні суб'єкти для отримання рівня прибутку, що перевищує конкурентний. Характерними ознаками моделі такого типу є низький рівень розвитку внутрішньої конкуренції, неконкурентоспроможна економіка по відношенню до світового ринку, а також те, що національна економіка слабо контролюється державою. Модель відображає перманентний процес боротьби впливових політичних груп і фінансово-промислових суб'єктів (олігархів) за владу, що має на меті здійснювати перерозподіл матеріальних і фінансових ресурсів, державних замовлень на свою користь. У такій моделі національної економіки переважають створені вищевказаними групами неформальні інститути. Формальні інституційні правила та інститути (закони, нормативні акти, рішення, судова та інші системи) приймаються, функціонують і створюють сприятливі умови, як правило, для обмеженої частини економічних суб'єктів.

Така модифікація реформістсько-ліберальної моделі ринкової аграрної економіки сьогодні діє в таких країнах, як Болгарія,

Румунія, Казахстан, Росія, Україна і Молдова, що свідчить про незавершеність перехідного періоду [1; 13; 14]. Подібна оцінка ступеня завершеності трансформаційних процесів аграрного сектору в Україні і, відповідно, віднесення нашої економіки до перехідного типу мають місце в оглядах і прогнозах низки міжнародних експертних центрів та банків.

За підсумками минулих дискусій можна зробити обґрунтоване припущення про те, що в українській економічній теорії щодо трансформаційних процесів аграрного сектору намітилося формування двох основних і відносно самостійних теоретичних, методологічних і, відповідно, методичних і практичних напрямів. До першого напрямку нами віднесені висновки про можливість модернізації моделі регульованої ринкової економіки аграрного сектору, що діє в Україні, незважаючи на наявні в ній істотні деформації.

Представники другого напрямку в українській економічній теорії, на наш погляд, обґрунтовано стверджують, що в Україні процес трансформації національної економіки та аграрного сектору до рівня розвинутої ринкової економіки незавершений. Як аргумент вони наводять науково обґрунтовану оцінку рівня її стану і зазначають, що, незважаючи на визнання міжнародною спільнотою України як країни з ринковою економікою і прийом її в члени СОТ, національна економіка за величиною основних макроекономічних показників не вийшла на рівень передкризового 1990 р. В економічному зростанні України за період 2000–2016 рр. переважає екстенсивний тип. Тоді як в нинішньому ЄС, до якого входять 27 країн, що мають різний рівень розвитку національних економік, переважає інтенсивний тип економічного зростання (приблизно 60–70%) [14].

При цьому вони доводять, що використовувана в Україні третя модифікація СНС (при цьому не в повному обсязі) повинна описувати стан, динаміку і тенденції розвитку збалансованої економічної системи макrorівня аграрного сектору, яка навіть в кризовий період еволюції залишається досить стабільною. Українська ринкова економіка, як це зазначено раніше, має більшість ознак, притаманних модифікації реформістки – ліберальної моделі, а також оцінюється як нестійка економічна система макrorівня аграрного сектору, яка характеризується високим ступенем розбалансованості і не має законодавчо затвердженої Концепції її трансформації або модернізації в модель сталого розвитку.

Висновки з цього дослідження. На нашу думку, трансформація аграрного сектору – це якісне перетворення певної моделі або певного стану, будь-якої галузі на новий лад, якого вимагають в певний проміжок часу ринкові внутрішні та міжнародні умови аграрного сектору (мобілізація та модернізація).

Кардинально структурно-трансформаційні зміни в аграрному секторі пов'язані з переходом до постіндустріальної стадії розвитку економіки. Досягнення стійких темпів зростання аграрного сектору може бути досягнуто шляхом збільшення частки переробних галузей, кардинально підвищити роль високотехно-

логічних сфер діяльності, становлення нових інфраструктурних галузей та істотного ослаблення залежності від експорту сировини.

Але, на наш погляд, не всі аспекти складної і багаторівневої проблеми подальшої трансформації аграрного сектору або модернізації національної аграрної економіки найбільш глибоко і всебічно вивчені і висвітлені. Чітко не сформульовані проблеми оцінки стійкості діючої моделі національної аграрної ринкової економіки та її можливостей ефективно протистояти впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, що мають негативну спрямованість.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алимов О.М. Економічний розвиток України: інституціональне та ресурсне забезпечення : [монографія] / О.М. Алимов // Об'єднаний ін-т економіки НАН України. – 2005. – 540 с.
2. Базилевич В.Д. Економічна теорія: Політекономія : [підручник] / В.Д. Базилевич. – 8-ме вид., перероблене і доповнене. – К. : Знання, 2012. – 702 с.
3. Гальчинський А.С. Політична нооекономіка: початок оновленої парадигми економічних знань / А.С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2013. – 472 с.
4. Дорогунцов С.І. Екосередовище і сучасність. Стратегія регіонального розвитку і екосередовище : [монографія] / С.І. Дорогунцов. – К. : Кондор, 2006. – 362 с.
5. Чухно А.А. Научно-технологическое развитие как объект исследования эволюционной экономической теории / А.А. Чухно // Экономика Украины. – 2008. – № 1. – С. 12–22.
6. Пепа Т.В. Регіональна динаміка і трансформація економічного простору України : [монографія] / Т.В. Пепа. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – 440 с.
7. Гражевська Н.І. Відображення трансформаційних процесів у системі категорій соціально-економічної динаміки / Н.І. Гражевська // Економічна теорія. – 2007. – № 4. – С. 19–29.
8. Малік М.Й. Реформування власності і реструктуризація підприємств АПК / М.Й. Малік // Економіка АПК. – 2007. – № 11. – С. 9–13.
9. Марущинець А.В. Галузева та територіальна трансформація аграрної сфери України / А.В. Марущинець // Геополітика і геодинаміка регіонів. – Т. 10. – Вип. 2. – С. 651–658.
10. Розвиток аграрного сектору економіки України та його конкурентні переваги : [монографія] / [Ю.Є.Кирилов, В.Г. Грановська, О.Г. Карташова та ін.]. – Херсон, 2016. – 272 с.
11. Заява учасників круглого столу «Україна перед викликом економічної кризи: погляд громадськості», організованого Інститутом сталого розвитку України та Регіональним представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні (20 листопада 2013 р., м. Київ) // Економіст. – 2013. – № 11. – С. 91.
12. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К. : Юрінком, 1996. – 80 с.
13. Попов В.О. Ознаки ринкової рівноваги в сучасній Україні / В.О. Попов // Економіка України. – 2012. – № 11. – С. 26–37.
14. Лисов В.М. Концепція переходу економічної системи місцевого рівня на принципи, стандарти і нормативи сталого розвитку / В.М. Лисов // Менеджер. – 2012. – № 2. – С. 73–79.
15. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 480 с.